

JOURNAL OF RESEARCH
IN EDUCATION AND SOCIETY
EĞİTİM VE TOPLUM
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
ISSN: 2458 - 9624 (Online)

Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES, 5(1), 1-15, 2018

COĞRAFYA ÖĞRETİMİNDE HARİTA'NIN VE CİHANNÜMA'NIN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF CARTOGRAPHY AND CİHANNÜMA IN TEACHING GEOGRAPHY

Semih EKER¹

¹ Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, Türkiye, e-posta: semih.eker@gazi.edu.tr

Gönderim Tarihi: 04.10.2017

Düzeltilme Tarihi: 25.12.2017

Kabul Tarihi: 22.01.2018

Öz

Coğrafi anlamayı hayatın içerisine yerleştirmede öğretim programlarındaki kazanımlara erişme, kazanımlara erişmede ise harita becerisi anahtar rol oynar. Harita becerisi kuvvetli olan bireyler, kendileri ve toplumları için önemli roller üstlenebilir. Bu çalışmada; Kâtip Çelebi'nin, Türk haritacılığına katkıları, eserlerinden Cihannüma'nın önemi ve içeriği, okullarda yapılan harita öğretiminin nasıl olması gerektiği konuları incelenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden tarihi yöntem kullanılmıştır. Türkçe literatürdeki çalışmalar doğrultusunda sadece Kâtip Çelebi, eseri Cihannüma ve coğrafya öğretiminde kullanılan haritalar, görsel araç-gereçlerin önemini belirtmekle sınırlı tutulmuştur. Çalışmada, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinde günümüz Coğrafya öğretiminde vermek istediği mesajlar anlamaya çalışılmış, Coğrafya eğitiminde görsel destekli öğretimin öğrenciler açısından daha verimli olacağı vurgulanmıştır. Özellikle eğitimde somuttan soyuta doğru gidilmesinin çok yararlı olacağı çıkarımı yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda çok yönlü düşünme becerilerinin gelişmesi için eğitsel materyallerin kullanılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir. Bu şekilde bir sonuca ulaşması haritaların görsel-uzlamsal olarak kişinin aklında yeni düşüncelere ve keşiflere ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya öğretimi, Kâtip Çelebi, Cihannüma.

Abstract

Reaching objectives in curricula plays an important role in putting geographical understanding into life. Accordingly, map skills play a key role in reaching the objectives in the curricula. Individuals who have strong map skills can take on important roles both for themselves and their societies. This study attempted to investigate the contributions of Kâtip Çelebi to Turkish cartography, the importance and content of Cihannüma, one of his works, and how maps should be taught at schools. The historical method, a qualitative research method, was used in this study. In the light of the review of the literature in Turkish, this study is limited only to pointing to the importance of Kâtip Çelebi' work, Cihannüma, and to maps and visual aids used in teaching geography. The study attempted to understand the messages that Kâtip Çelebi's work, Cihannüma, intends to convey with respect to geography teaching today, and emphasized that visually-aided geography teaching would be more

Atf için Künye Bilgisi: Eker, S. (2018). Coğrafya öğretiminde harita'nın ve Cihannüma'nın önemi. JRES, 5(1), 1-15.

efficient in geography education. It was particularly inferred from this study that it would be very useful to go from concrete to the abstract in education. As a result of the study, it was also stated that it would be beneficial to use educational materials for the development of one's multifaceted thinking skills. In this way, maps will help individuals reach new ideas and discoveries visuo-spatially in their minds.

Keywords: Geography teaching, Kâtip Çelebi, Cihânnüma.

Giriş

Coğrafya ve eğitim arasındaki ilişki, coğrafyanın öğretimi söz konusu olduğunda daha dikkate değer bir hâl alır ve hassas bir dengeye ihtiyaç duyar. Dengeyi sağlamak birkaç boyutun değerlendirilmesiyle mümkün olur. Bu boyutlar; öğretmen, yöntem - teknik, öğretim materyalleri, öğretim ortamı ve ölçme değerlendirme şeklinde sıralanabilir. Coğrafya öğretiminde, görselliğin önemi ve görsel materyallerin öğrencinin öğrenmesine faydası dikkate değer bir hâl almaktadır. Öğrenciler, görerek işittiklerinde %50 oranında daha kalıcı bir öğrenme imkânına kavuşmaktadırlar (Demirel, 2011). Eğitimde öğrenme boyutunun dışında öğrencilerin derse ilgisini arttırmak ve duyuşsal gelişimlerini de sağlamak açısından görsel materyaller etkili kaynaklardır. Bu kaynakları doğru bir şekilde kullanabilmek çok önemlidir. Osmanlı Devleti zamanında yaşamış olan Kâtip Çelebi, Batılı devletlerin haritacılık konusunda ne kadar geliştiklerini gözlemlemiş ve bunun ne gibi etkileri olduğunu araştırmıştır. Görsel bir materyal olan haritaların etkisini Kâtip Çelebi, yaşadığı dönem için yeni keşfedilecek yerler ve yapılacak fetihler öncesinde bir ön hazırlık mahiyetinde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kâtip Çelebi, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılına damgasını vuran çok yönlü bir bilim insanıdır. Bilimsel kişiliği ve eserleri ayrı inceleme konusudur. Yaptığı çalışmalar zaman geçtikçe üzerinde yeniden değerlendirmeler yapılmasını gerektirmektedir. Kâtip Çelebi hayatı boyunca durmadan üretmeyi ve çalışmayı hedeflemiş, 48 yıl içerisinde 21 şaheser kitap ortaya koymuştur. Osmanlı tarihinin önemli simalarından olan yazar; demokrasi, anayasa, akademi vb. pek çok siyaset ve bilim tarihi terminolojisini 17. yüzyılının ilk yarısında ilk kez Türkçe literatüründe kullanan ve tanıtan bilgidir. Kâtip Çelebi, önemli kitaplarından biri olan Cihannüma'da Klasik İslam ve Batı Coğrafya geleneğini birleştirerek yaşadığı döneme damgasını vurmuştur. Cihannüma'nın daha önce yazılan eserlerden farklı olması, yeni bazı uygulamalara, bakış açılarına ve içeriklere yer vermesi eseri eğitsel açıdan inceleme gerekliliği doğurmuştur. Konu ile ilgili yapılmış diğer çalışmalarda; Cihannüma tarihsel açıdan, edebî açıdan ve farklı açılardan ele alınmıştır. Bu makalede de Cihannüma Coğrafya kitabı olma özelliğiyle ele almaya çalışılmıştır. Cihannüma'da harita bilgisine oldukça geniş yer ayrılmıştır. Ülkelerin dünya üzerindeki konumunu siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan incelendiğinde harita bilgisinin önemi daha net anlaşılacaktır. Bu önemi fark eden ülkelerin haritacılık eğitimlerine

daha çok önem verdikleri görülmektedir. Tarihten günümüze kadar eğitim ekseninde gelişen durumları da dikkate alarak, geliştirerek daha çağdaş ve insan odaklı eğitim programları oluşturulduğu görülmektedir. Eğitimin tarihsel bir süreç olduğu ve bu sürecin üzerine konularak yeni öğretim programları geliştirildiği, bu programlara ilave dersler ve içerikler ortaya konulduğu gözlenmektedir. Coğrafya dersi kapsamında kazandırılacak temel becerilerden biri olan mekânı algılama becerisi coğrafya programlarında yapılan düzenlemelerde özellikle vurgulanmıştır. 2005'ten itibaren başlayan program yenileme çalışmalarında coğrafya derslerine yönelik genel ve coğrafi beceriler sıralanmış, mekânı algılama becerisi de genel beceriler arasında yer almıştır. Mekân algısı, insanların çevreyi algılama, bilme ve adlandırmalarına ilişkin süreçleri içermektedir. Mekânsal biliş, çevredeki nesne ve özelliklerin kavranmasında ve sınıflandırılmasında bütün duyuların kullanılmasını içerir. Mekânı algılama becerisinin alt başlıkları; uzay ilişkilerini görebilme (bir cismin uzayda ya da bir şeklin kâğıt üzerindeki biçimini göz önünde canlandırma, bir şekli üç boyutlu görebilme, bir alanı, krokiyi, sokağı veya binayı göz önünde canlandırabilme), harita, plan, kroki, grafik, diyagram çizme ve yorumlama ve küre kullanma olarak sıralanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005). Bu bilgiler dikkate alındığında mekân algısının coğrafya öğretimi doğrultusunda tanımlandığı daha net görülebilir. Cihannüma 'da mekân algısına oldukça önem verilmiştir. Kâtip Çelebi mekân tasvirine başladığı zaman, idare merkezinin mevkisi, coğrafi durumu, idari bölünmesi, havası, suyu, bitki örtüsü, dağları, ovaları, toprak mahsulleri, mesafeleri, dinî ve ilmî hayatı, ticareti, örfü, âdeti, ahlakı vb. pek çok konuya değinmektedir. Bu özelliği pedagojik açıdan bu eserin eğitsel bir yönünün bulunduğunu işaret etmektedir. Kâtip Çelebi, mekân tasvirlerini yaparken daha çok haritalardan yararlanmaktadır. Haritanın öğrencilere en iyi şekilde öğretilmesinde birkaç yaklaşım kullanılabilir. Örneğin bu yaklaşımlar, didaktik (öğretici), analitik (analiz ederek) ve konstruktif (yapıcı) olarak sıralanabilir. Geleneksel didaktik metotta öğrenci sistematik olarak haritanın bileşenlerini öğrenir ve kullanır. Bu arzulanan bilgi için direk bir yoldur. Bu sayede öğrenci haritayı okuyup yorumlayabilir. “Konstruktif yaklaşımda, haritayı öğrencinin kendisi yapar. Bu metot öğrencinin aktif olarak harita yapımına katılmasını ve aynı anda birçok kritik özellikleri koordine etmesini gerektirir” (Leinhardt, Stainton & Bausmith, 1988). Etkili öğretim konusunda yapılan araştırmalar, eğitim ve öğretimin araç gereç ile yapılmasının daha verimli olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitimde, görsel ve işitsel araçların kullanılması, öğrenmenin kalıcı izli olmasını sağlaması bakımından önemli olduğu belirtilmektedir. Bir öğretme etkinliği ne kadar fazla duyu organına hitap ederse öğrenme olayı da o kadar iyi ve kalıcı olmakta ve unutma da gecikmektedir. Görsel ve işitsel araçlarla öğrencilerin daha çok duyu organına hitap etmesi gerçek hayatta karşılaşılan durumların ve modellerin sınıf ortamına getirilerek öğrencilerin konulara pratik kazanması sağlanmalıdır.

Öğrenci, gözüyle, kulağıyla ve duyuşsal özellikleriyle öğrenme ortamına çekildiğinde öğrenme daha verimli hâle getirilecektir. Öğretim yapılırken sınıf içerisinde çoklu ortamın oluşması sağlanmaya çalışılmalı ve konular işlenirken araç – gereç kullanmaya özen gösterilmelidir. Coğrafya dersi konularının kavratılmasında kullanılan araçlardan haritalar coğrafyanın özünü oluşturmaktadır. Bu makalede de haritanın coğrafya öğretiminde kullanılmasının öğrencilerin anlatılan konuları somutlaştırmasında önemi üzerinde durulmuştur. Öğrencilere harita becerilerini öğretme önemli olup, harita kullanımının öğrencilere öğretilmesi de önem taşır. Ünlü, Üçışık ve Özey'in (2002) belirttiği üzere;

1. Sınıflarda kullanılacak haritalar sınıf ortamına göre uyarlanmalıdır. Bütün sınıfın görebileceği bir yere asılmalıdır.
2. Haritalar mümkün olduğunca açık, okunaklı, akıcılık, vermek istenilen mesajla etkileşimi artıran ve dikkatleri mesajın önemli noktalarına çeken bir tasarıma sahip olmalıdır.
3. Sınıfa götürülen harita sınıfın seviyesine uygun olmalıdır. Örneğin; Ortaöğretim öğrencilerine 1/25.000 ölçekli topografya harita çalışması istenilmemelidir.
4. Kullanılacak araç, kavramayı kolaylaştıracak şekilde olmalıdır.
5. Anlatılan dersin konusuyla sınıfa götürülen haritanın konusu birbiriyle uyuşmalıdır. Örneğin; Türkiye'nin akarsuları, dağları ve ovaları konusu işlenirken Türkiye'nin idari bölünüş veya bölgesel haritası, maden haritası götürülmemeli onun yerine Türkiye fiziki haritası tercih edilmelidir.
6. Ders sırasında harita üzerindeki bilgiler açıklanırken bir gösterici vasıtasıyla (sopa, çubuk veya lazer ışık...) gösterilerek yapılmalıdır. Bu sayede öğrenciler ilgili yerleri daha rahat görebileceklerdir.

Haritaların coğrafya öğretimindeki önemi ve nasıl kullanılması gerektiği Satı Bey tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Coğrafya derslerinde haritalardan ciddi bir şekilde faydalanılması için öğrencinin haritaları okumaya, bir haritaya bakınca onun sayesinde doğal şartları hayal etmeye alıştırılması gerekir. Bunun içinde en açık ve en kolay yönden (yakın çevreden) başlamak, öncelikle çocukların gördükleri şeylerin plan ve krokilerini yapmaya ve okumaya alıştırılması gerekmektedir (aktaran Oruç, Tokcan & Demirkaya, 2006, s.67).

Yani haritalar öğrencilerin günlük hayatlarında çevreyi tanımalarına, gidecekleri yerlere akıl yürüterek daha kısa sürede gitmelerine imkân vermektedir. Öğrenciler, haritalar sayesinde; dünya iklim kuşaklarının oluşumunun nasıl olduğunu sorgulayabilir, haritalardan yararlanarak yaşadığı yerleşim biriminin coğrafi özellikleri hakkında çıkarımda bulunabilir, belli zaman

aralıklarıyla hazırlanan haritalardan yararlanarak bir mekânın coğrafi özelliklerinin değişimini değerlendirebilir, bitki topluluklarının dağılışını gösteren haritaları kullanarak bitki örtüsü ile iklim ve yer şekilleri arasındaki ilişkiyi değerlendirebilir, geçmişten günümüze insanların ekonomik faaliyetlerini geçim tarzlarını haritalardan yararlanarak izah edebilir, belli zaman periyotlarına ait Türkiye’de nüfusun dağılışını gösteren noktalama haritalarını inceleyerek, ülkemizde nüfusun tarihsel seyrinin ve yapısal özelliklerinin değişimini sorgulayabilir, ülkemizde çeşitli doğal afetlerin dağılışını gösteren haritalardan yararlanarak bu dağılıştaki etkili olan etmenleri değerlendirebilir, ulaşım haritalarından yararlanarak ulaşım ağı ile yerleşme ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi değerlendirebilir, dünyanın önemli enerji nakil hatlarını gösteren bir harita üzerinde bu hatların bölge ve ülkelere etkilerini değerlendirebilir, dünya haritasından yararlanarak bir ülkenin konumunun bölgesel ve küresel etkilerini açıklayabilir, dünyadaki çatışma alanlarına ilişkin haritaları inceleyerek, bu çatışmaların nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirebilir, haritalardan yararlanarak doğa kaynaklı riskler konusunda çıkarımda da bulunabilir (Buğdaycı & Bildirici, 2009). Haritalar sayesinde öğrencilerin analitik bir şekilde düşünebilmesi ve hayata bakış açılarının geniş bir çerçevede olması sağlanmaktadır. Mekân algısının kazandırılabilmesi için harita ve küre ile ilgili çalışmalar da oldukça önemlidir. Gürsoy’un (1961) belirttiği üzere harita, coğrafya öğretiminde mühim bir yer tutar. Çünkü coğrafya yeryüzünün yani mekânın bilgisidir. Coğrafyada yeryüzü sadece iki boyutlu bir satıh değil, üçüncü bir boyutu da olan bir saha veya mekândır (s.14). Tarihimize baktığımızda bu anlayışa sahip olan şahsiyetlerden birisi de Kâtip Çelebi’dir. Geniş bir bakış açısına sahip olan Kâtip Çelebi, bilim tarihine çok büyük katkıda bulunmuştur. Yazdığı eserlerin her biri farklı alanlar için kaynak özelliği gösteren yazarın, Coğrafya alanında verdiği Cihannüma adlı eseri ile Türk coğrafya tarihinin modern dönemi başlamıştır. “Cihannüma, kendi ifadeleriyle ‘dünyayı tanımak ve bilgi edinmek için en önemli yol olması dolayısıyla gereklidir’ bu nedenle böyle bir kitap yazılmalıdır” (Karakaş, 2014). Kâtip Çelebi, hem İslam’ın geçmişi hakkındaki bilgiler hem de Avrupa’dan kaynaklanan coğrafi bilgiler alanındaki farkındalığı ve bu bilgileri kısmî olarak kabul etmesi sayesinde Osmanlı dünyasındaki değişimde büyük rol oynamıştır.

Kâtip Çelebi’nin dikkate şayan tarafı kartoğrafya ile coğrafya arasındaki sıkı münasebeti iyi bilmesidir. O devirde Osmanlılarda haritacılık oldukça ileri idi. Deniz yolları için portulan, kıyı kılavuzları, bahriye kitapları; karayolları içinde yol haritaları ve menzilhâmeler meydana getiriliyordu. Bu sahada deniz ve karayolları kılavuzları olarak bugün bize intikal eden ve menazil kitapları ve haritaları hakikaten orijinal eserlerdir. Fakat Kâtip Çelebi bunları da kâfi görmeyerek yazmak istediği dünya coğrafyası için Avrupa’da yeni neşredilen küre-i musattahlardan, hususiyile merkator haritalarından faydalanmak ihtiyacını duyuyor (Selen, 1991, s.130).

Kâtip Çelebi bir coğrafyacı olmadığı hâlde Cihannüma adlı eserinde coğrafya biliminin önemi ve gerekliliği üzerinde de durmuştur. Bunun sonucu olarak okullarda okutulması ve görsel desteklerle anlatılması gerektiğini bize işaret etmiştir.

Şekil 1. Cihannüma’da verilmiş olan kıtalar (Avrupa s.99-100, Afrika s.101-102, Asya s.103-104, Amerika s.113-114). Karlığa, B. (2012). Cihâna tutulan ayna ya da Kâtip Çelebi’nin kâinat tasarımı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi* içinde (ss.60–86). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı kaynağından alınmıştır.

“Avrupa’da gelişen Coğrafya ilminin hızına yetişebilmek en azından haberdar olma imkânı veren Cihannüma, Çelebi’nin tam olarak bitiremediği eseri olmasıyla da dikkat çeker. Eserin iki kez yazılmaya başlanmasına rağmen bitirilmesine müellifin ömrü yetmemiştir” (Gökyay, 1991, s.16). Cihannüma’nın girişinde, coğrafyanın dayalı olduğu emirler (konular) bulunmaktadır. Bu emirlerden 3. emirde; coğrafya dersinin, gayesi ve faydası konusu ele almıştır. Bu emri Kâtip Çelebi şu şekilde anlatmaktadır:

İnsanların medenileşmesi ve sosyalleşmesi konusunda çok faydalı ilimlerden biri de coğrafya ilmidir. Devlet ileri gelenleri ve saltanat erkânı için bu ilim öteki ilimlerin hepsinden daha önemli ve gereklidir. Bazı filozoflar bu ilmi diğer akli ilimlerden üstün saymışlardır. Zira bu ilimlerden habersiz olan kimse, kitapları mütalaa ederken bu hususlarda kör ve sağırlar gibi olur. Ülkelerin sınırlarında anlaşmazlık çıksa bu fen o problemi çözer. Küçük işlerde bu ilmin faydası ve etkisi kesindir. Bu öyle bir ilimdir ki hatıra bile gelmeyen garip durumlar ve işler bu ilimde yazılı olduğu için, kişiyi hem tecrübeli hem de şehirler ve ülkeler hakkında bilgili kılar (aktaran Karlığa, 2013).

Kâtip Çelebi, Coğrafya dersinin ne kadar önemli olduğunu yukarıda verildiği gibi açıklamıştır. Aynı zamanda bu ilmin önemi ve gerekliliği üzerinde de durmuştur. Henüz Kâtip Çelebi’nin zamanında coğrafyanın ders olarak okutulmaması ve bu alanda âlim yetişmiyor olmasına

rağmen bir ders olarak gerekliliğinden söz etmesi Kâtip Çelebi'nin ileri görüşlülüğünü ortaya koymaktadır. “Coğrafyanın ders olarak müfredatta bulunması ne anlama gelmektedir?” sorusuna şu şekilde yanıt verebilir: Osmanlı’da 1915’te Darülfünun’da Coğrafya bölümü kurulmuştur.

Osmanlı medreselerinde Coğrafya dersi; ancak 1915 yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Dönemi’nde resmî ders programlarında yer almayan coğrafya sahasında, medrese müntesiplerince birtakım eserler kaleme alındığı gibi bazı eserlerde onlar tarafından tercüme edip incelenmiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı Coğrafya literatürünü oluşturan bazı kitaplar ilmiye mensuplarının imzasını taşımaktadır (İzgi, 1997, s.231-249).

Darülfünun’da Coğrafya bölümünün kurulması artık coğrafyanın ders olarak okutulmasındaki engellerin büyük bir kısmının kaldırıldığı anlamına gelmektedir. En azından coğrafya eğitimini verebilecek kişilerin büyük oranda artacağı söylenebilir.

Şekil 2. Kafkas ülkeleri haritası. Haritanın sol alt köşesindeki çerçevenin içinde sahanın nereleri içine aldığı yazılmıştır. Elibüyük, M. (2009). Tarihi coğrafya bakımından önemli bir kaynak: Cihannüma, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 93-109 kaynağından alınmıştır.

Cihannüma’da özellikle fiziki harita şeklindeki görsellerin, öğrencilerin arazi çalışmalarına bağlı olarak farklı yerlerin fiziki ve beşeri özelliklerini sistematik olarak nasıl gözlemleyeceğini bilip, anlaması gerektiğini işaret etmiştir. Örneğin; arazi kullanımı hakkındaki bilgileri haritalandırabilmek için arazi çalışmaları yürütülmelidir. Eğitimde de özellikle anlatılan şeylerin somut nesnelere gösterilmesi öğrencilerin zihinlerinde kalıcı olması açısından önemlidir. Haritaların coğrafya öğretimi yapılırken anlatılan terimlerin somutlaştırılması, öğrencilerin *lateral* düşünmesinin sağlanması ve anlatılan konulara bütüncül bakılabilmesi

açısından çok önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Kâtip Çelebi, bunu bildiği için Cihannüma adlı eserinin yazımı bittikten sonra basımı sırasında ek olarak çeşitli şekillerde çizilmiş haritaların da bu kitapta bulunması gerektiğini söylemiş ve bu şekilde basılmasını işaret etmiştir. Bunu yapmasının nedeni sözel ifadelerin anlaşılır bir hâle getirilmesini sağlamak ve öğrencilerin soyut olan bilgileri somutlaştırmasını sağlamaktır.

Okul başarısını sağlayan ve öğrenmeyi kolaylaştıran koşullar listesinde, rızaya paralellik gösteren görüşlere yer verilmeli; öğretim yöntemi derse, konuya ve öğrencinin niteliklerine göre ayarlanmalı, öğretim sırasında öğrencinin birden fazla duyu organına uyarlanmasına özen gösterilmeli, araç-gereç kullanarak öğretim canlı kılınmalı, yerine göre bireysel ve grup çalışmasına yer verilmeli, öğrenci aktif kılınmalıdır (Razon, 1987).

Öğrencilerin bu sayede hazır bir haritanın öğrenilmesinde kullanılan metotların yanında farklı kavrama ve algılama talepleri olacaktır. “Öğrencinin yaşı, onların algılama ve kavramaları üzerinde etkili olduğu için, her yaş grubu için ayrı ölçekte harita ve semboller kullanılmak zorundadır” (Taş, 2006).

Haritaların yorumlanması eğitimi, öğrencilerin yeni bakış açısı kazanması bakımından önemlidir. Harita yorumlama, öğrenciyi çeşitli kombinasyonlarda ve problem çözme durumlarında bütün becerileri kullanmaya zorlar. Bu becerileri öğrencilerin kullanabilmesi için öğretmenlerin harita üzerindeki sembolleri öğrencilere öğretmesi gerekmektedir. Harita sembollerinin kullanılmasında yeterliliklerin geliştirilmesi önemlidir. Çünkü sembollerin anlamları, çok karmaşık durumlar için gerekli bilgiyi kullanmayı ve yazmayı öğrenmek gibi etkili bir şekilde okuma görevi sağlar. Semboller gerçek dünyada var olan olaylar ile uyumlu yapıdadır. Bu nedenle iletişim için soyut bir anlam sunmaktadır. İlk seviyelerde bu soyutlamalara maruz kalma somutlaştırılmak zorundadır. Yeni kavramlar ile çocuğun çevresindeki olaylar arasında doğrudan ilişki kurulması gerekir. “Erken yaşlardaki çocukların çevreleri ve onların kendi çevrelerini anlayabilmeleri ile sınırlıdır. Onları, sembolleri öğrenirken karşılaştıkları türden soyut kavramlara maruz bırakmanın çocuğun günlük yaşam alanını genişletmesine olan katkısı çok iyi düşünülmelidir” (Demiralp, 2006). Derste kullanılan görsel materyallerin üzerinde bulunan şekil, grafik, işaret ve tabloların ne anlama geldiği ve derste işlenen konu ile nasıl bağlantı kurulacağı dersin verimliliğini en üst seviyeye çıkarmada etkili yollardan bir tanesidir.

Öğrenciler, haritaların elemanlarını ve hazırlanma gayelerini tanımlayabilmelidir. Örneğin, haritaların elemanlarını (başlık, lejant, yön, ölçek) tanımlayabilmek için çeşitli haritaları tetkik edebilmeli, kendileri tarafından belirlenen özelliklerin gösterildiği bir harita çizibilmelidir. Öğrenciler, farklı yerlerin lokasyonunu zihni bir haritayı kullanarak tespit edebilmelidir. Örneğin, seyahate çıkacağı zaman hangi rotanın takip edileceğine dair taslak harita çizibilmelidir (Taş, 2006).

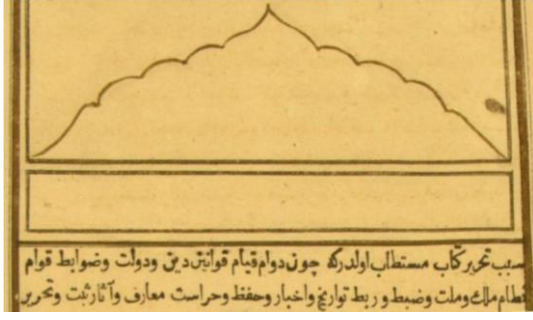
Cihannüma'da, “Öğrenciler, haritaları kullanarak fiziki ve beşerî olayların dağılışını analiz ederek, açıklayabilmelidir” çıkarımı yapılabilecek konulara temas edilmiştir. Dağılış haritalarını analiz ederek insanların dağılımları ile alakalı çıkarımlarda bulunabilme (örneğin; kaynaklar, arazi şartları, iklim ve su durumu), noktalama haritalarını kullanarak Türkiye ve dünyadaki tarım ürünlerinin (buğday, pirinç, kahve, şeker pancarı, şeker kamışı) dağılışına karar verebilmeli ve bu dağılışları yer şekilleri, iklim ve toprak gibi fiziki hadiseler ile ilişkilendirebilmelidir. Öğrenciler, haritaları kullanarak birbirinden farklı mekânları değişik biçimlerde açıklayabilmelidir. Cihannüma'da, beşeri coğrafya konusuna da yer verilmiş ve öğrencilerin, haritaları kullanarak dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların hayatlarını nasıl kazandıklarını açıklayabilmelerine fırsat tanınmasını vurgulamaya çalışmıştır. Örneğin, farklı yerler arasındaki ekonomik ilişkileri ifade etmek için bir haritayı kullanarak bu yerlerdeki insanların ekonomik faaliyetlerinin ticareti nasıl etkilediğine ilişkin yazılı tasvirler oluşturabilmeli, değişik yerlerde yaşayan insanların geçim kaynaklarını ifade etmek için bir harita yaparak üzerinde gıda maddeleri, tekstil ürünleri, elektronik eşyalar üreten yerleri gösterebilmelidir. Öğrenciler, haritalardaki coğrafi bilgiyi sistematik olarak nasıl bulup, toplayacağını bilip anlamalıdır. Örneğin, haritalardan faydalanarak elde edilen verileri, isim bulma, tanımlama, organize etme, kaba çizimler yapmada kullanabilmelidir. Öğrenciler, topografya haritasında iki nokta tespit ederek bir noktadan diğerine gitmek için en uygun yolu tespit edilebilmelidir. Harita üzerinde profil çıkarma çalışması yapabilmelidir. “Harita üzerindeki bir noktadan (tepe, köy vb.) diğer bir noktanın (vadi, dağ, köy vb.) görülüp, görülemeyeceği sorulduğunda, nedenlerini açıklayabilmelidir” (Efe, 1996).

Yöntem

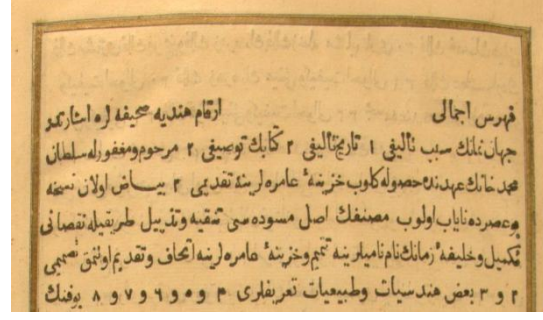
Bu makalede, tarama modellerinden alanyazın incelemesi ve arşiv araştırmasını içeren tarihi yöntem kullanılmıştır. Geçmiş yaşam içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmiş ile olan ilgisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntem “tarihi yöntem” denir. Tarihi yöntem gerçeği bulmak, başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin tenkidi (eleştirel) bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir (Kaptan, 1998). Tarihi yöntemin bu özellikleri dikkate alınarak araştırmada tarihi bilgi ve kanıtlara birinci elden ulaşılmaya çalışılmıştır. Konuya yönelik ulusal ve uluslararası alanda yazılan kitap, makale, bildiri, tez... vb. gibi yayınlar taranmıştır. Taranan yayınlardan edinilen bilgiler neticesinde bir makale oluşturulmuştur. Kaynakların kısıtlı olması ve coğrafya alanında böyle bir konuya geniş ölçekte temas edilmemiş olması çalışmamızı az da olsa güçleştirmiştir.

Bulgular

Öğretim etkinliklerinin sağlanabilmesi için değişik yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Etkili öğretim konusunda yapılan araştırmalar, eğitim ve öğretimin araç - gereç ile yapılmasının daha olumlu olacağını ortaya koymaktadır. Eğitimde görsel ve işitsel araçları kullanmanın, öğrenmenin kalitesini artıracığını söylemek mümkündür. Bir öğretme etkinliği ne kadar farklı duyu organına hitap ederse öğrenme olayı da o kadar iyi ve kalıcı olmaktadır. Coğrafya derslerinde görsel materyal özelliği gösteren haritaların konuların öğrenilmesinde ve kazanımların tam anlamıyla kavratılmasında önemli rolü olduğu söylenebilir. Harita, coğrafya öğretiminde mühim yer tutar. Çünkü coğrafya yeryüzünün yani mekânın bilgisidir. Coğrafyada yeryüzü sadece iki boyutlu bir satıh değil, üçüncü boyutu da olan saha veya mekândır (Gürsoy, 1961, s.4). Bu anlayışta olan insanlardan birisi de Kâtip Çelebi'dir. Geniş bir dünya görüşüne sahip olan Kâtip Çelebi, coğrafyanın görsel olarak öğretilmesi gerektiğini yazdığı Cihannüma adlı kitabında işaret etmektedir. Dünya Coğrafyası özelliğinde olan bu eserin, yalnız metin olarak meydana getirilmesinin yeterli olmadığını dikkate alan yazar, metnin Avrupa'daki örneklerinde olduğu gibi hazırladığı şekilleri ve haritaları da koymuştur. Özellikle Coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal etme tavrına karşı olan Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı haritalarla güçlendirmesini onun telif sebeplerinden biri olarak açıklar. Dersler işlenirken görsel materyal kullanımının tarihten günümüze kadar ne derece önemli olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin ders işlerken sadece anlatım metodunu kullanması dersin verimini düşüreceği gibi öğrencilerin konuları tam anlamıyla algılayamayacağını belirtmek gerekmektedir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'nın giriş kısmında eseri yazma nedeni hakkında bilgi vermektedir (Şekil 3). Bu kısmın devamı olan yine numara verilmeyen 22 sayfada, "Fihris" adı altında eserin içindikileri yer almaktadır (Şekil 4). Fihristten sonraki sayfalar eserin asıl metin kısmını oluşturmaktadır. Buradan itibaren sayfalar bir numaradan başlayarak 698'e kadar numaralanmıştır. Sayfalardaki yazılar ise yaldızlı bir çerçeve içinde sunulmuştur. Buradaki ilk sayfada eserin ve yazarın adı, bir sanat eseri niteliğindeki, renkli süslemelerin arasında verilmiştir (Şekil 5).

Şekil 3. Cihannüma'nın giriş kısmı

Şekil 4. "Fihris" adı verilen bölüm

Esere, içinde yer verilen coğrafi konular ile anlatılan yerlere ait bilgilerin kolaylıkla anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla, tamamı renkli olmak üzere, titizlikle hazırlanmış 38 adet şekil, çizelge ve harita, sayfa numarası verilmeden eklenmiştir. Bunlardan 11 tanesi matematik coğrafya konularıyla ilgili şekil, ikisi çizelge ve 25 tanesi de eserde yer alan sahalara ait haritadır. Bazı şekillerin arka kısmı boş olup numara verilmemiş sayfa durumundadır. Bunlarla birlikte eser, toplam 800 sayfa olarak düzenlenmiştir (Elibüyük, 2009).

Kâtip Çelebi, yaptığı seyahatlerde yeni yerler ve yeni insanlar gördükçe merakının daha da arttığını ve görmediği yerlere gitmeyi düşündüğünü belirtiyor. Özellikle gitmediği yerler hakkında batılı kaynakları inceledikçe merakı doruk noktaya ulaşmıştır. Cihannüma'nın baş kısmında, yukarıda da belirtildiği gibi kitabın yazılma sebebi, adı ve önemi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu sayfalardan sonra "Fihris" yani içindekiler verilmiştir. Devamında ise başta renkli süslemenin içinde kitabın adı ve yazarının bulunduğu asıl metin kısmına geçilmiştir (Şekil 5). Bu kısımdan sonra matematiksel coğrafya ve kartografya konularına geçilmektedir. Buradaki çıkarımların daha çok batılı kaynakların ışığında yapıldığı göze çarpmaktadır. Ele alınan konular: "Arzın Küre Oluşu, Felekler ve Unsurlar, Kutuplar ve Daireler, Hakikî İklimler, Tul ve Arz Daireleri, Mevki Tayini, Mesafe Ölçüleri ve Mikyaslar, Cihetler ve Rüzgârlar, Kara ve Deniz Haritaları, Kara Haritalarının Yapılmasındaki Güçlükler" şeklindedir.

Şekil 5. Eserin fihristten sonra sayfa numarası verilerek asıl metin kısmına Kitab-ı Cihannüma Kâtip Çelebi süslemeli olarak bu şekilde konulmuştur. Elibüyük, M. (2009). Tarihi coğrafya bakımından önemli bir kaynak: Cihannüma, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 93-109 kaynağından alınmıştır.

Kâtip Çelebi, bu bilgilerden sonra kendisinin de belirttiği esas coğrafya konularına geçerek yeryüzü, denizler, karalar ve yer küresi ile ilgili genel bilgiler vermektedir. Genel bilgilerin verildiği bu kısmın ilk konusu denizlere aittir. Denizlerle ilgili konular; Denizlerin Oluşu ve Derinlik, Denizlerin Taksimi, Deniz Hareketleri, Akıntılar, Med ve Cezir, Med ve Cezirin Faydası, Kıyıları ve Denizler, Fırtınalar, Tayfunlar, Denizlerde Tuzluluk, Deniz Seferleri, Mevsimler başlıkları altında açıklanmaktadır. Kâtip Çelebi kitabında denizlerden sonra ikinci sırada karalara yer vermiştir. Önce Dünya hakkında genel bilgiler verilmiş daha sonra karalara geçilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Bu haritalarda Dünya Doğu ve Batı Yarımküre olarak verilmiştir. Kıtalar ele alınmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Coğrafya derslerinde öğrenilmesi gereken çok sayıda kavram ve terim vardır. Bunların öğrenilmesinde kim, ne, nerede, niçin, nasıl sorularını sorarak bu sorulara cevap aramak; ilgi, istek, beceri ve kurgulama gerekir. Öğrenciler; coğrafi olayları öğrenirken mekânın önemini, etkisinin ne olduğunu sorgulamalı, konunun coğrafi olaylar üzerindeki etkisine dikkat etmelidir. “Öğrenme için harita yapma ve harita okuma becerisine sahip olma çok önemlidir. Öğrenci, mekânsal analiz becerisini kazanmakla, diğer bütün derslerinde (fen, sosyal bilgiler, matematik, okuma, iletişim becerileri ve vatandaşlık), daha başarılı olabilir” (Taş, 2006). Öğrenciler harita yardımıyla ve harita üzerinde çalışılan coğrafya konusuna ilişkin yerleri harita üzerinde belirleyebilmeli, komşuların yaşayışlarının, siyasi ve ekonomik durumlarının coğrafi olaylar üzerindeki etkilerini görebilmeli ve olayları değerlendirirken haritayı etkin bir şekilde kullanabilmelidir. Öğrencilere bu derste haritalar, küreler ve öğrencinin hayal dünyasında kalıcı bir etki yaratacak görsel imgelerin sunulması Coğrafya dersinin algısı açısından önem arz eder. Bu yüzden ilköğretim öğrencileri için bu becerilerin basamaklandırılarak verilmesi, bütüne ulaşmak konusunda acele edilmemesi gerekir. İlköğretim öğrencileri genel haritalar, atlaslar ile günlük hayatlarında kullanabilecekleri basit içerikteki haritalar üzerine bilgileri aktarabilmeli ve çalışmalarını bu beceriler üzerine yoğunlaştırmalıdır. Bu çalışmada yer verdiğimiz Kâtip

Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinde sadece bilgi aktarmak yerine çok fazla görsel öge ile bu bilgilerin ilişkilendirildiği görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin günümüz haritacılığına yaptığı katkılar eğitim ve öğretim hayatımızda da yön verici bir rol üstlenmiştir. Bu rolün gelecek nesillere aktarılması görevi donanımlı öğreticilerin vazifesidir. Karakaş'ın belirttiği üzere: “Coğrafya alanında Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu eseri ile Türk Coğrafya tarihinin modern dönemi başlamıştır. Cihannüma, kendi ifadeleriyle ‘dünyayı tanımak ve bilgi edinmek için en önemli yol olması’ dolayısıyla gereklidir bu nedenle de böyle bir kitap yazılmalıdır” (Karakaş, 2014). Buna dayanarak şunlar söylenilebilir:

1. Öğretmenler, öğrencilerini aktif kılacak biçimde hazırlanmış olan Coğrafya öğretim programını iyi anlamaları ve nitelikli içeriğe sahip etkinliklerle konuları zenginleştirmelidirler.
2. Haritaların karmaşık yapıda oluşu ve soyut ifadeler içermesinden dolayı harita becerileri kazandırılırken öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin dikkate alınması gerekir.
3. Tüm coğrafya derslikleri; güncel Türkiye, Dünya bölgeleri ve kıtaları gibi duvar haritaları, atlaslar gibi ekipmanlarla donatılmalıdır.
4. Öğretmenler öğrencilerine harita becerilerini kazandırırken coğrafya öğretim programının yapılandırmacı yaklaşım temelinde, öğrenci merkezli ve sarmal bir yapıya sahip olduğunu göz ardı etmemelidirler.
5. Tarihî belgeleri araştırarak haritacılık hakkında fikir edinmek gereklidir. Harita incelemeleri geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında ele alınmalıdır.

Çok yönlü düşünme becerilerinin gelişmesi için öğrencilerimize derslerde görsel desteği kullanarak konuları anlatmamız öğretimin daha verimli geçmesini sağlayacaktır. Kızılçaoğlu (2007), Coğrafya dersinin verimli geçmesi için şu ifadeye yer vermiştir: “Haritaların karmaşık yapıda oluşu ve soyut ifadeler içermesinden dolayı harita becerileri kazandırılırken öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Bu yüzden ilköğretim öğrencileri için bu becerilerin basamaklandırılarak verilmesi, bütüne ulaşmak konusunda acele edilmemesi önemlidir”. MEB 2005 yılında yenilenen ders programlarında yapılandırmacı anlayışı benimsenmesine karşın teknik donanım eksikliği ve öğretmenlerin kendisini geliştirmede yetersiz kalması sebebiyle okullarda uygulanma fırsatı çok bulunamamıştır. Teorik olarak programlarda var olan bir şeyin uygulama safhasına geçilememesi oldukça üzücüdür. Bütün okullarda bu anlayışın hâkim kılınması eğitimin verimliliğini oldukça artıracaktır. Coğrafya dersinde yapılandırmacı anlayış çerçevesinde harita ve küre kullanımı, görsel materyallerin ders işlenirken kullanılması öğrencilerin bu derslere bakış açısını değiştirecektir. Derste

öğrenilenleri gerçek hayatta zihin süzgecinden geçirilip uygulama fırsatı bulanacaktır. Yeni ders programlarında öğrencilerden, araştıran, sorgulayan, üreten ve topluma katkıda bulunan bireyler olmaları beklenilmektedir. Programlarda yer verilen kazanım öğeleri bu amaçla oluşturulmuştur. Görsel öğelerin bu kazanımlara uygun olarak derslerde sergilenmesini önemlidir. Tarihteki uygulamaların ışığında bu uygulamaları günümüz koşullarına uydurarak ve geliştirerek derslerin çok daha verimli geçmesi sağlanabilir, öğrencilerin hedeflerini gerçekleştirmesine katkı sunulabilir.

Kaynaklar

- Buğdaycı, İ. & Bildirici, İ.Ö. (2009). *Harita kullanımının coğrafya eğitimindeki önemi*. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı'nda sunulmuş bir bildiri, ODTÜ, Ankara.
- Demiralp, N. (2006). Coğrafya eğitiminde harita ve küre kullanım becerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-7.
- Demirel, Ö. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem.
- Efe, R. (1996). Coğrafyada yeni yaklaşımlar, coğrafya eğitiminde çağdaş metod ve teknikler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1(1) 135-149.
- Elibüyük, M. (2009). Tarihi coğrafya bakımından önemli bir kaynak: Cihannüma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 93-109.
- Gökyay, O.Ş. (1991). *Kâtip Çelebi, hayatı – şahsiyeti – eserleri, Kâtip Çelebi hayatı ve eserleri hakkında incelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gürsoy, C.R. (1961). *Kartoğrafya*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı medreselerinde ilim II*. İstanbul: İz.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık.
- Karakaş, N. (2014). Cihannüma'dan yansıyanlar: Bir doküman analizi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi*, 29(2), 120-144.
- Karlığa, B. (2012). Cihâna tutulan ayna ya da Kâtip Çelebi'nin kâinat tasarımı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi içinde* (ss.60-86). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karlığa, B. (2013). *Cihannüma I*. İstanbul: Mahya.

- Kızılçaoğlu, A. (2007). Harita becerilerine pedagojik bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 341-358.
- Leinhardt, C., Stainton, C. & Bausmith, J.M. (1988). Constructing maps collaboratively. *Journal of Geography*, 97(1), 19-30.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005). *Coğrafya dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara.
- Oruç, Ş., Tokcan, H. & Demirkaya, H. (2006). *Yapılandırmacı yaklaşıma bir örnek: Osmanlı dönemi coğrafya ve coğrafya öğretimi*. Ankara: Beyaz kalem.
- Razon, N. (1987). Öğrenme olgusu ve okul başarısını etkileyen faktörler. *Eğitim ve Bilim* 11(63), 1-6.
- Selen, B.S. (1991). *Cihannüma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taş, H.İ. (2006). Coğrafya eğitiminde görselleştirmenin önemi: Mekânsal algılamaya pedagojik bir bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(1), 211- 237.
- Ünlü, M., Üçışık, S. & Özey, R. (2002). Coğrafya eğitimi ve öğretiminde haritaların önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 5(1), 9–25.